

KRZYSZTOF ŁOPUSZYŃSKI

IDEA BANKOWOŚCI CENTRALNEJ W OSTATNICH LATACH I RZECZYPOSPOLITEJ

WPROWADZENIE

Historia polskiej bankowości centralnej sięga niespełna 200 lat. Od 1828 r. do 1886 r. na obszarze Królestwa Polskiego funkcjonowała pierwsza instytucja emisyjna zwana Bankiem Polskim. Był to bank państwowy, utworzony z funduszy rządowych, emitujący bilety – złoty polski, obsługujący dług publiczny, prowadzący również działalność kredytową. Chociaż dzieje polskiej bankowości centralnej nabrały realnego kształtu w okresie zaborów, idea utworzenia w Rzeczypospolitej banku centralnego – banku rozumianego jako bank narodowy, o charakterze emisyjno-komercyjnym, zrodziła się jeszcze w ostatnich latach istnienia I Rzeczypospolitej¹. Wynikała ona przede wszystkim z zauważonej przez współczesnych potrzeby zmiany ustroju pieniężnego Polski. Odczuwano brak w obiegu pieniądza kruszcowego, który miał zostać zastąpiony tzw. biletem bankowym. Zadanie emisji papierowych pieniędzy miał zrealizować bank państwowy.

W niniejszej publikacji zostanie zaprezentowana idea utworzenia banku narodowego, która stanowiła przedmiot dyskusji ówczesnych elit. W końcu XVIII w. zaowocowała licznymi projektami, których z powodu upadku państwa polskiego nie udało się wcielić w życie².

Mgr KRZYSZTOF ŁOPUSZYŃSKI – doktorant w Katedrze Historii Ustroju i Prawa, Instytut Prawa, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: klopuszynski@student.kul.lublin.pl; <https://orcid.org/0000-0002-5871-2305>

¹ C. LESZCZYŃSKA, *Zarys historii polskiej bankowości centralnej*, Warszawa: Narodowy Bank Polski 2010, s. 7.

² O projektach emisji banknotów pisze T.J. BUCZKOWSKI, *Pieniądz i kredyt w okresie rozbiórów*, [w:] TENZE, H. NOWAK, *Bank Polski 1828-1928 dla upamiętnienia stułetniego jubileuszu otwarcia*, Warszawa: Drukarnia Banku Polskiego 1928, s. 20-21. Problematyka ta została również omówiona w publikacji: M. SOSNOWSKA-ŁOZIŃSKA, *Geneza, powstanie i działalność Banku Pol-*

DZIAŁALNOŚĆ BANKOWA W RZECZYPOSPOLITEJ OBOJGA NARODÓW

Działalność bankowa w Polsce od średniowiecza prowadzona była przez rodziny kupieckie posiadające domy bankowe, które często wspierały królów w realizowaniu przez nich różnych przedsięwzięć. Do najwybitniejszych reprezentantów należeli: Mikołaj Wierzynek i Hańko Kępicz za panowania Kazimierza Wielkiego, rodziny Morsztynów i Szwarców, za Władysława Jagiełły, rodziny Betmanów, Bonerów, Montelupich za czasów zygmunto-wskich. Wielkie znaczenie osiągnęli bankierzy żydowscy, wśród których warto wymienić takie postacie jak Lewko, Wołczek oraz Abraham Ezofowicz. Kolejni znani przedstawiciele w dziedzinie bankowości to Robert Forbes, sekretarz królewski, oraz Jerzy Hawel, wspierający politykę morską króla Władysława IV Wazy.

Oprócz kupców, w czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów, działalność kredytową prowadziły banki pobożne – *montes pietatis*. Pierwsze z nich zostały założone przez Piotra Skargę: w 1579 r. w Wilnie, w 1587 r. w Krakowie i w 1589 r. w Warszawie. Do połowy XVII w. funkcjonowało już kilkanaście banków tego typu. Banki pobożne udzielały drobnych kredytów konsumpcyjnych pod zastaw ruchomości, początkowo nieoprocentowane, później udzielane na niski procent. Były one elementem kościelnej walki z lichwą. W XVIII w. coraz większą rolę odgrywały domy bankowe założone w Warszawie. Od czasów saskich działalność bankowa przybrała inny wymiar – stopniowo oddzielała się od kupiectwa. Do najznacniejszych bankierów tego okresu należą: Adam Zimman, Piotr Riaucour, rodzina Tepperów. Wielu z nich zostało nobilitowanych³. Wśród magnaterii działalność bankową prowadził Antoni Protazy Potocki, znany głównie z założonej przez siebie Kompanii Handlu Czarnomorskiego, wspierającego eksport polskich towarów przez Morze Czarne do portów francuskich i włoskich⁴.

---

skiego w latach 1828-1885, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego”, Seria Prawnicza 53 (2009), s. 179-184.

³ Jedną ze znaczących nobilitacji została dokonana przez Sejm Czteroletni w 1790 r., a objęła ona sześciu „większych” bankierów: Piotra z Fergusonów Teppera (Młodsze-go), Karola Szulca, Augusta Wilhelma Armdta, Fryderyka Kabryta, Jana Meysnera i Piotra Blanca, zob.: I. KRAS, *Ewolucja polskiego systemu bankowego*, „Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne” 13 (2006), nr 2, s. 187; W. MORAWSKI, *Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku*, Warszawa: Wydawnictwo „Muza” 1998, s. 9-10.

⁴ W. MORAWSKI, *Historia bankowości na ziemiach polskich. Od Piotra Skargi do Andrzeja Kapostasa*, [w:] http://mowiawieki.pl/templates/site_pic/files/HistoriaBankowosciNaZiemiachPolskich_01.pdf [dostęp: 18.04.2017].

POSTULATY UTWORZENIA BANKU NARODOWEGO

O konieczności powstania banku o charakterze publicznym w Rzeczypospolitej zaczęto prowadzić dyskusje w drugiej połowie XVIII w., w których brały udział najwybitniejsze umysły. Dysputy te spowodowane były różnorodnymi przyczynami. Do podstawowej z nich należała konieczność uporządkowania skarbowości i spraw monetarnych. Utworzenie banku narodowego miało być jednym ze sposobów zwiększenia dochodów państwa. Kolejnym czynnikiem skłaniającym do podjęcia reform w tym zakresie stało się ówczesne funkcjonowanie bankowości opierającej się na działalności prywatnej. Reformatorzy piszący o konieczności utworzenia banku narodowego dążyli do ograniczenia dochodów bankierów bogacących się nie tylko w wyniku prowadzonej przez siebie działalności komercyjnej, ale także udzielania pożyczek państwu lub pośredniczenia w ich zaciąganiu, także za granicą⁵. Zauważono brak istnienia banku o charakterze publicznym, państwowym. Taki bank stanowić miał również próbę uniezależnienia się Rzeczypospolitej od mocarstw ościennych, skutecznie hamujących rozwój polskiej gospodarki⁶. Ważne również znaczenie miał kontekst międzynarodowy w postaci już funkcjonujących banków centralnych w Szwecji (Sveriges Riksbank – 1668 r.), Anglii (Bank of England – 1694 r.) i Holandii, wspierających system pieniężny tych krajów⁷.

Pierwszym przedstawicielem piszącym o konieczności utworzenia w Polsce banku o charakterze publicznym był Stanisław Konarski. W czwartym tomie dzieła *O skutecznym rad sposobie* (1763 r.) proponował aby kapitał banku naro-

⁵ *Ku pożytku dobra wspólnego. Historia pieniądza, finansów i bankowości spółdzielczej*, red. A. Bochen, Bydgoszcz: Quixi Media 2015, s. 79; C. LESZCZYŃSKA, *Polska bankowość centralna 1828-1989 Bank Polski, Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa, Bank Polski S.A., Narodowy Bank Polski*, [w:] *Bankowość centralna od A do Z*, red. R. Kokoszczyński, B. Pietrzak, Warszawa: Narodowy Bank Polski 2007, s. 29.

⁶ Przykład stanowi działalność sąsiednich Prus polegająca na zalewaniu polskiego rynku fałszywym pieniądzem. Problem ten zaczęła dostrzegać też szlachta apelując na sejmikach o sprawiedliwe „bicie monety” i kontrolę nad państwową mennicą (zob.: lauda sejmikowe województwa lubelskiego, Obb. Gr. Lub. S.374 t. 682, A.D. 1764). Zwiększenie zainteresowania światłych obywateli ideami bankowości centralnej nastąpiło w wyniku I rozbioru Polski, kiedy Rzeczypospolita utraciła ok. 30% terytorium, a jej położenie międzynarodowe uległo znaczącemu osłabieniu. Zob.: A. JEZIEŃSKI, C. LESZCZYŃSKA, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa: Wydawnictwo Key Text 1998, s. 67, 97.

⁷ Przyczyny utworzenia banków centralnych w Europie wiązały się z koniecznością uporządkowania systemu pieniężnego tych krajów zakłóconego poprzez działalność banków handlowych wystawiających kwity depozytowe w zamian za kruszec lub monety. Nadmierna emisja banknotów bez pokrycia pomimo początkowo pozytywnych skutków spowodowała niewypłacalność banków, co doprowadziło do kryzysu gospodarczego oraz spadku zaufania społeczeństw do banków. Zob.: E. KOSIERADZKA, *Geneza banku centralnego na ziemiach polskich*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia”, sectio G (Ius) LXIII (2016), nr 1, s. 42.

dowego pochodził ze sprzedaży dóbr narodowych. W rezultacie „summy z nich zebrane wielkim byłyby funduszem na Bank Rzplty”. Zasady funkcjonowania banku nie zostały bliżej przez niego określone, powoływał się jedynie na wzór „angielski, holenderski, szwedzki etc”⁸.

Z tego samego okresu pochodzi broszura nieznanego autora zatytułowana *O Banku Narodowym łatwo ustanowić się mogącym*. Fundusze nowo powstałego banku miały pochodzić ze sprzedaży starostw. Bank ten miał być państwowy, opierający się w swojej działalności na udzielaniu kredytów i przyjmowaniu depozytów⁹.

Różne były pomysły dotyczące działalności emisyjnej banku. W 1774 r. pojawił się projekt nieznanego autorstwa z postulatem utworzenia „monety papierowej” w postaci listów zastawnych towarzystw kredytowych ziemskich. W 1789 r. została wydana praca Michała Ossowskiego pt. *O pomnożeniu dochodów publicznych, wynalezieniu kapitału publicznego ku zasileniu nowych potrzeb Rzeczypospolitej z oszczędzeniem podatków*. Według tego Autora, bank narodowy miał emitować bilety skarbowe (w kwocie do 20 mln złp) poprzez Komisję Skarbu Koronnego. Podstawę emisji stanowiłyby dobra państwowe, a ich sprzedaż prowadziłyby do stopniowego umarzania biletów. Kasztelan łukowski Jacek Jezierski w pracy pt. *Projekt Banku Narodowego* (1790 r.) wyobrażał sobie bank krajowy założony na okres 20 lat, emitujący papierowe pieniądze do kwoty 80 milionów złp, gdzie wydatki publiczne miałyby być w połowie pokrywane w banknotach. Posiadacze banknotów mogliby wymieniać je na kruszec w kasach banku. Ponadto, działałby lombard udzielający pożyczek w wysokości 7% pod zastaw kruszców, klejnotów i nieruchomości. Inny przedstawiciel, Karol Glawe w dziele pt. *Układ ogólny dwóch Banków dla Rzeczypospolitej, jednego na dobra ziemskie a drugiego na dobra ruchome* (ok. 1790 r.) widział bank jako spółkę skarbu państwa (z udziałem 1/3) z 40-letnim przywilejem emisji pieniędzy. W zamian za udzielenie tego przywileju państwo miało otrzymać 6% pożyczkę¹⁰.

Do najbardziej znanych propagatorów bankowości centralnej należał Jędrzej Kapostas (1757-1796) – warszawski bankier, węgierskiego pochodzenia, wybitny patriota, autor planu Banku Narodowego. Pierwsze szczegółowe informacje dotyczące jego biografii pojawiają się od momentu jego osiedlenia się w Polsce

⁸ S. KONARSKI, *O Skutecznym Rad Sposobie Albo O Utrzymywaniu Ordynaryjnych Seymow. Cz. 4 Y Ostatnia*, Warszawa: w Drukarni J.K. Mci y Rzplitey u XX. Sebolarum Piarum 1763, s. 301, Biblioteka Jagiellońska, sygn. Berol. Ud 6452.

⁹ LESZCZYŃSKA, *Zarys historii*, s. 7.

¹⁰ T. KORZON, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta 1764-1794*, t. III, Kraków: Księgarnia L. Zwolińskiego i Spółki 1884, s. 306-315.

w 1780 r. Był człowiekiem świetnie wykształconym nie tylko pod względem ekonomicznym, ale również językowym. Wydał kilka prac o charakterze polityczno-ekonomicznym. Do najbardziej znanych należą: *O banku narodowym w Polsce ustanowić się mającym* (1789 r.) oraz *Planta ułożenia projektu Banku Narodowego* (1790 r.). W 1790 r. otrzymał szlachecki herb Odrowąż. Brał aktywny udział w przygotowaniu insurekcji kościuszkowskiej. Po upadku powstania został aresztowany w grudniu 1794 r. i osadzony w twierdzy pietropawłowskiej, gdzie spędził 2 lata. Zmarł niedługo po uwolnieniu.

Jędrzej Kapostas dostrzegł przyczyny zakładania banków biletowych w Europie z powodu niedostatku kapitału. Dzięki temu same banki mogłyby się stać źródłem kapitału poprzez jego emisję. Według jego projektu, polski bank miał być utworzony ze środków pochodzących ze sprzedaży dóbr narodowych, a działalność jego miała polegać na emisji „asygnacji bankowych” (biletów bankowych). Okres funkcjonowania został określony na 20 lat z prawem do emisji asygnat bankowych w biletach po 10, 25, 50, 100, 500, i 1000 złotych polskich, ogółem do kwoty 40 mln złotych polskich. Wejście asygnat bankowych do obiegu zostałyby wzmocnione nakazem sejmu aby „wszelkie podatki publiczne połowę w takowych Biletach, a połowę w Gotowiznie opłacać [...] bo trudnoby obywatelowi wyperswadować można było przyjmowanie biletów, póki by on nie wiedział, że koniecznie, przy każdym podatku, takowych biletów potrzebować będzie”¹¹. Kontrolę nad emisją miała sprawować Komisja Bankowa. Kurs biletów miał być przymusowy, a emisja asygnat stanowiłaby jedno ze źródeł dochodów skarbu państwa. Kapostas uważał, że część dochodów mogłaby być przeznaczona na działalność komercyjną – założenie wraz z prywatnymi akcjonariuszami banku udzielającego kredyt długoterminowy – Lombardu z prawem do emisji własnych biletów (do kwoty 40 mln złotych polskich) oraz banku kredytu handlowego. Zabezpieczenie emisji w wysokości co najmniej 50 procent stanowiłyby: gotówka, hipoteka na dobrach akcjonariuszy oraz gwarancje rządowe¹².

Dzieło Kapostasa zostało poddane krytyce. Szlacheccy posłowie zauważyli, że emisja papierowych asygnat spowodowałaby powstanie długu publicznego, uważanego za „nieszczęście”. Podkreślano „ogólną szkodliwość papierowych pieniędzy”. W dziele Kazimierza Konstantego Platera pt. *O Banku Narodowym w Polsce ustanowić się łatwo mogącym* (1789 r.) wskazywano, że w Polsce brakuje zapasu

¹¹ A. KAPOSTAS, *Planta ułożenia projektu banku narodowego do przeswietney Deputacyi Projektu Ekonomiki Krajowej*, Warszawa: w Drukarni Nowey J.K.Mci Rzpłtey u Piotra Zawadzkiego 1790, s. 4, Biblioteka Narodowa, sygn. SD XVIII 3.5992.

¹² LESZCZYŃSKA, *Zarys historii*, s. 7.

kruszców, stąd realizacja projektu Kapostasa polegająca na emisji „milionów papierowych biletów” nie ma szans realizacji. Obawiano się powtórzenia nieudanego eksperymentu, mającego miejsce we Francji na początku XVIII w.¹³

PROJEKTY UTWORZENIA BANKU NARODOWEGO

W czasach stanisławowskich próbowano wcielić w życie ideę utworzenia banku narodowego. W 1774 r. pierwszy projekt przedstawił królowi August Sułkowski, wojewoda gnieźnieński. Polegał on na „pomnożeniu dochodów Rzpltej przez ustanowienie Banku, który płaciłby prowizję według sposobu, w projekcie ułożonego”. Nie został jednak rozpatrzony¹⁴. Kolejne projekty, pozostające bez odzewu, złożone zostały do Rady Nieustającej. Pierwszy z nich, autorstwa bankiera Ziemanna z 1776 r., postulował utworzenie w Warszawie lombardu. Został on skierowany do Komisji Policji, a następnie odrzucony¹⁵. Rok później wpłynął projekt bezimiennego autora, który również zakładał stworzenie banku, a brakujące fundusze miała pokryć „papierowa moneta oparta na ziemi”¹⁶. W latach 1780 i 1786 złożono na sejmach projekty utworzenia Banku Narodowego, nie stały się one jednak przedmiotem obrad¹⁷. W 1786 r. postulat utworzenia banku wpłynął z inicjatywy króla. Zawierał on żądanie wyznaczenia „osób do roztrząsania projektów banków, lombardów, asekuracji i po należytem rozważeniu aby jeden projekt był utworzony”. Nie doszło jednak do powstania komisji wnioskowanej przez króla pomimo poparcia ze strony kilku posłów¹⁸. Wbrew powyższym

¹³ Brak kontroli nad emisją papierowych banknotów stał się przyczyną wielu bankructw. Do najbardziej znanych należy upadek banku Johna Lawa, utworzonego we Francji w 1716 r. Bank ten udzielał państwu pożyczek na obsługę długu publicznego czerpiąc na nie środki z emisji akcji. Prowadzone operacje były jednak obciążone wysokim ryzykiem. Z biegiem czasu znacząco została zachwiana proporcja pomiędzy wartością emitowanych banknotów a ilością posiadanego srebra i złota na wymianę. W końcu zabrakło środków na pokrycie biletów w kruszczach, co doprowadziło do upadku banku w 1720 r. Zob.: LESZCZYŃSKA, *Zarys historii*, s. 8.

¹⁴ S. KARPIŃSKI, *Zasady działalności banków i zarys historyczny głównych epok ich rozwoju*, Warszawa: E. Wende i Sp. 1898, s. 99.

¹⁵ BUCZKOWSKI, *Pieniądz i kredyt*, s. 20.

¹⁶ C. ŁAGIEWSKI, *Bankierstwo w dawnej Polsce i w epoce stanisławowskiej*, [w:] *Dzieje gospodarcze Polski porzbirowej w zarysie*, red. S.A. Kempner, t. I, Warszawa: Druk K. Kowalewskiego 1920, s. 68.

¹⁷ A. GRODEK, *Idea Banku Narodowego (Geneza Banku Polskiego 1763-1828)*, Warszawa: Szkoła Główna Handlowa 1936, s. 17.

¹⁸ Do nich należeli m.in. Jan Zyberk i Władysław Guzowski, zob.: *Zbior Mów, Głosów, Przymówien, Manifestów, Remanifestów, &c. Mianych Na Seymie Roku 1786*, t. I-II, w Warszawie: w drukarni P. Dufour, 1787, s. 464 i 473, Biblioteka Jagiellońska, sygn. BJ St. Dr. 17974 I; cyt. za: GRODEK, *Idea Banku*, s. 20.

niepowodzeniu rosło zainteresowanie utworzeniem banku, czego przykład stanowi działalność ks. Piotra Świtkowskiego, który informował o bieżącym funkcjonowaniu banków zagranicznych w piśmie „Pamiętnik Historyczny i Polityczny”. Sam zresztą przedstawił w 1790 r. projekt założenia banku emisyjnego¹⁹.

Projekty utworzenia banku narodowego były przedstawiane podczas obrad Sejmu Wielkiego. Pierwszy z nich, złożony przez ks. Michała Ossowskiego w 1789 r. przewidywał stworzenie kapitału z majątku publicznego obejmującego królewską, starostwa, wójtostwa. Majątek ten miał być przekształcony w dziedzictwo ziemskie, a do czasu uregulowania operacji miały być emitowane bilety skarbowe²⁰. Sejm początkowo utworzył deputację „do ułożenia projektu ekonomiki wewnętrznej krajowej”, która miała rozpatrzyć projekt. Nie pozostała jednak śladów swojej działalności. Sprawa emisji papierowych pieniędzy została poważniej potraktowana dopiero w trakcie poszukiwania funduszy na wystawienie stutysięcznej armii. Projekt ks. Michała Ossowskiego, chociaż cieszył się poparciem wśród wielu posłów, nie trafił jednak pod obrady, ponieważ idea sprzedaży dóbr narodowych nie należała do popularnych²¹. Dopiero pod groźbą wybuchu wojny z Rosją w 1791 r. Sejm rozpatrzył pierwszą część projektu dotyczącego sprzedaży królewskich, odrzucił jednak drugą część postulującą emisję biletów skarbowych²².

W 1790 r. Jędrzej Kapostas przedstawił sejmowi „Plantę ułożenia projektu Banku Narodowego”. Projekt był opracowany szczegółowo wraz z objaśnieniami tak, aby mógł w krótkim czasie wejść do porządku prawnego. Pomimo dowodów sympatii ze strony niektórych posłów, wśród nich szczególnie Jacka Jezierskiego, kasztelana łukowskiego, sejm zajęty innymi sprawami politycznymi nie dopuścił do tego, aby projekt stał się przedmiotem obrad²³. Podobna

¹⁹ GRODEK, *Idea Banku*, s. 20-21.

²⁰ Autor szacował wartość majątku publicznego na ok. 300 mln zł. Zdawał sobie sprawę z trudności spieniężenia ogromnego obszaru dóbr ziemskich, proponował więc wypuszczenie biletów skarbowych na 18-20 mln zł i umarzenie ich w ciągu 10-12 lat wpływami ze sprzedaży; zob.: BUCZKOWSKI, NOWAK, *Bank Polski 1828-1928*, s. 22. Bilety skarbowe były podobne do asygnacji równoległe funkcjonujących podczas rewolucji francuskiej.

²¹ O działalności stronnictw przedstawiających program uzdrowienia polskiej skarbowości poprzez reformę królewskiej oraz utworzenie banku narodowego, zob.: A. STROYNOWSKI, *Kształtowanie się stronnictwa republikańsko-kolltająowskiego w Sejmie Czteroletnim w toku walki o reformę królewskiej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 3 (1981), s. 3-25.

²² KOSIERADZKA, *Geneza banku*, s. 46; GRODEK, *Idea Banku*, s. 17.

²³ Szlachta lubelska, którą reprezentował Jacek Jezierski wystąpiła z propozycją powiększenia Komisji Skarbowej o przedstawicieli stanu mieszczańskiego. Mieli oni również „być użyci do założenia Krajowego Banku”, zob.: Instrukcja sejmikowa uchwalona na zgromadzeniu szlachty lubelskiej w dniach 16-19 listopada 1790 roku posłom na sejm, KGL, RMO, APL, sygn. 512, f. 548, kopia TP, sygn. 8326, s. 483-492.

sytuacja miała miejsce w przypadku innych projektów sukcesywnie składanych do łaski marszałkowskiej (ostatni z nich znajdował się w dokumentach sejmowych z 1792 r.)²⁴.

EMISJA PIERWSZYCH PAPIEROWYCH PIENIĘDZY

Po raz pierwszy zaczęto emitować pieniądze papierowe podczas insurekcji kościuszkowskiej. Przyczyniła się do nich przede wszystkim konieczność sfinansowania powstania, której nie dało się pokryć tradycyjnymi środkami. Nie bez znaczenia była panująca wówczas uważana obserwacja spraw monetarnych rozwiązywanych podczas rewolucji francuskiej a także osobistych doświadczeń Tadeusza Kościuszki z czasów amerykańskiej wojny o niepodległość. Powstańczy Rząd – Rada Najwyższa Narodowa – w dniu 8 czerwca 1794 r. utworzył Dyрекję Biletów Skarbowych – pierwszą w historii Polski instytucję emisyjną, a także uchwalił emisję papierowych pieniędzy o nominałach: 5, 10, 25, 50, 100, 500, i 1000 zł na łączną sumę 60 mln złotych. Wartość biletów skarbowych została zrównana z monetą kruszcową, a wypłat dokonywano według narzuconego kursu. Zobowiązania wobec państwa miały być regulowane w połowie w monetach i w połowie w asygnatach. Spowodowało to niechęć do przyjmowania pieniądza papierowego, stąd Rada Najwyższa Krajowa zmieniła swoją decyzję w dniu 29 września 1794 r. zezwalając na przyjmowanie zobowiązań w całości w biletach skarbowych²⁵. Pomimo tych starań wyemitowano ok. 10 mln złp, które zresztą po upadku powstania przestały być prawnym środkiem płatniczym co wzmocniło niechęć społeczeństwa do papierowych pieniędzy²⁶.

²⁴ Do nich należą w szczególności prace: Kazimierza Konstantego Platera pt. *O banku narodowym w Polsce ustanowić się łatwo mogącym* (1789 r.); Jezierskiego pt. *Projekt Banku Narodowego* (1790 r.); Glave'a i nieznanych autorów pt. *Układ ogólny dwóch Banków dla Rzeczypospolitej, jednego na dobra ziemskie a drugiego na dobra ruchome* (ok. 1790 r.); *Bank Krajowy, projekt do prawa na 4-letni Sejm* (1790 r.) oraz *Projekt na Bank Nacyonalny*, znaleziony w papierach Marszałka Sejmu Małachowskiego. Zob.: BUCZKOWSKI, NOWAK, *Bank Polski*, s. 21; A. STOLARSKA, *Bankowość centralna w Polsce. Lata 1828-1989*, Lublin: Wydawnictwo Werset 2016, s. 32.

²⁵ L. KOKOCIŃSKI, *Pieniądz papierowy na ziemiach polskich*, Warszawa: Rosikon Press 1996, s. 13-14.

²⁶ Podawane są różne wartości pieniędzy papierowych, które zdążono wyemitować. A. Jezierski i C. Leszczyńska podają kwotę 8 mln zł; L. Kokosiński podaje zaś dokładną kwotę wraz z biletami zdawkowymi na 10886751 złp, zob.: JEZIEŃSKI, LESZCZYŃSKA, *Historia*, s. 98; KOKOCIŃSKI, *Pieniądz papierowy*, s. 14.

DZIEDZICTWO PUBLICYSTÓW OSIEMNASTOWIECZNYCH
W PIERWSZYM UTWORZONYM BANKU POLSKIM

Wraz z upadkiem Rzeczypospolitej spowodowanym III rozbiorem w 1795 r. dyskusje na temat utworzenia banku narodowego zostały przerwane. Uległy one odrodzeniu po utworzeniu Księstwa Warszawskiego, a następnie Królestwa Polskiego w 1815 r. W porównaniu do ostatnich lat Rzeczypospolitej dyskusja toczyła się nie w Sejmie lecz w kręgu ówczesnej elity politycznej. Dyskutowali na ten temat takie osobowości, jak Stanisław Staszic, Fryderyk Skarbek, Ksawery Drucki-Lubecki, Kajetan Kalinowski, Józef Zajączek i inni²⁷. Sytuacja polityczna i gospodarcza uległa znaczącej zmianie. Nowo powstały organizm państwowy pomimo szerokiej autonomii politycznej i gospodarczej pozostawał zależny od Rosji. Gospodarka wyniszczona wojnami napoleońskimi wymagała odbudowy. Dokonał jej minister przychodów i skarbu, książę Ksawery Drucki-Lubecki, powołując najpierw Towarzystwo Kredytowe Ziemskie w 1825 r. w celu wsparcia rolnictwa poprzez udzielanie kredytów hipotecznych a następnie tworząc emisyjno-kredytowy Bank Polski w 1828 r. Pierwszy w historii polski bank centralny był ewenementem na skalę europejską ponieważ charakteryzował się uniwersalną działalnością polegającą nie tylko na emitowaniu pieniędzy ale również na udzielaniu kredytów obrotowych i inwestycyjnych, podczas gdy ówczesne banki centralne skupiały się na emitowaniu pieniędzy i udzielaniu kredytów z wyłączeniem kredytów długoterminowych.

PODSUMOWANIE

Idea utworzenia w Polsce banku narodowego przybrała większych rozmiarów w drugiej połowie XVIII w. Kształtowała się poprzez działalność publicystów oświeceniowych dostrzegających problemy funkcjonowania bankowości, a także obserwujących doświadczenia krajów wprowadzających reformy w tym zakresie, zwłaszcza Anglii oraz rewolucyjnej Francji. Początkowo idea ta prezentowana była w broszurach, rozprawkach oraz innych pracach o charakterze społeczno-ekonomicznym. Z czasem jednak przybrała postać projektów zgłaszanych początkowo Radzie Nieustającej, a w końcu sejmowi. Najwięcej pomysłów było zgłaszanych przez posłów Sejmu Czteroletniego. Z powodu napiętej sytuacji

---

²⁷ A. JEZIERSKI, C. LESZCZYŃSKA, *Bank Polski SA 1924-1951*, Warszawa: Narodowy Bank Polski 1994, s. 11.

międzynarodowej i rychłego upadku państwa polskiego żaden z nich nie doczekał się realizacji. Jednak prezentowane projekty stały się podstawą dyskusji w nowych warunkach politycznych po utworzeniu Królestwa Polskiego i stanowiły podwaliny pod utworzenie Banku Polskiego.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

- Archiwum Państwowe w Lublinie, Księgi Grodzkie Lubelskie Relacje, Manifesty, Oblaty: 374 A.D. 1764, 512 kopia TP, sygn. 8326 A.D. 1790.
- KAPOSTAS Andrzej: Planta ułożenia projektu banku narodowego do przeswietney Deputacyi Projektu Ekonomiki Krajowej, Warszawa: w Drukarni Nowey J.K.Mci Rzpltey u Piotra Zawadzkiego 1790, Biblioteka Narodowa, sygn. SD XVIII 3.5992.
- KONARSKI Stanisław: O Skutecznym Rad Sposobie Albo O Utrzymywaniu Ordynaryinych Seymow. Cz. 4 Y Ostatnia, Warszawa: w Drukarni J.K. Mci y Rzplitey u XX. Sebolarum Piarum 1763, Biblioteka Jagiellońska, sygn. Berol. Ud 6452.
- Zbior Mów, Głósów, Przymówien, Manifestów, Remanifestów, &c. Mianych Na Seymie Roku 1786. T. 1-2, Warszawa: w drukarni P. Dufour 1787, Biblioteka Jagiellońska, sygn. BJ St. Dr. 17974 I.

LITERATURA

- BUCZKOWSKI Tomasz J., NOWAK Henryk: Bank Polski 1828-1928 dla upamiętnienia stuletniego jubileuszu otwarcia, Warszawa: Drukarnia Banku Polskiego 1928.
- BUCZKOWSKI Tomasz J.: Pieniądz i kredyt w okresie rozbiorów, [w:] Tomasz J. BUCZKOWSKI, Henryk NOWAK, Bank Polski 1828-1928 dla upamiętnienia stuletniego jubileuszu otwarcia, Warszawa: Drukarnia Banku Polskiego 1928, s. 3-30.
- GRODEK Andrzej: Idea Banku Narodowego (Geneza Banku Polskiego 1763-1828), Warszawa: Szkoła Główna Handlowa 1936.
- JEZERSKI Andrzej, LESZCZYŃSKA Cecylia: Bank Polski SA 1924-1951, Warszawa: Narodowy Bank Polski 1994.
- JEZERSKI Andrzej, LESZCZYŃSKA Cecylia: Historia gospodarcza Polski, Warszawa: Wydawnictwo Key Text 2001.
- KARPIŃSKI Stanisław: Zasady działalności banków i zarys historyczny głównych epok ich rozwoju, Warszawa: E. Wende i Sp. 1898.
- KOKOCIŃSKI Lech: Pieniądz papierowy na ziemiach polskich, Warszawa: Rosikon Press 1996.
- KORZON Tadeusz: Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta 1764-1794, t. III, Kraków: Księgarnia L. Zwolińskiego i Spółki 1884.
- KOSIERADZKA Eliza: Geneza banku centralnego na ziemiach polskich, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia*, sectio G (Ius) LXIII (2016), nr 1, s. 41-60.
- KRAS Ireneusz: Ewolucja polskiego systemu bankowego, *Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne* 13 (2006), nr 2, s. 187-214.

- Ku pożytku dobra wspólnego. Historia pieniądza, finansów i bankowości spółdzielczej, red. A. Bochen, Bydgoszcz: Quixi Media 2015.
- LESZCZYŃSKA Cecylia: Polska bankowość centralna 1828-1989 Bank Polski, Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa, Bank Polski S.A., Narodowy Bank Polski, [w:] Bankowość centralna od A do Z, red. R. Kokoszczyński, B. Pietrzak, Warszawa: Narodowy Bank Polski 2007, s. 27-64.
- LESZCZYŃSKA Cecylia: Zarys historii polskiej bankowości centralnej, Warszawa: Wydawnictwo Narodowy Bank Polski 2010.
- ŁAGIEWSKI Cezary: Bankierstwo w dawnej Polsce i w epoce stanisławowskiej, [w:] Dzieje gospodarcze Polski porozbiorowej w zarysie, red. S.A. Kempner, t. I, Warszawa: Druk K. Kowalewskiego 1920, s. 57-68.
- MORAWSKI Wojciech: Historia bankowości na ziemiach polskich. Od Piotra Skargi do Andrzeja Kapostasa, [w:] http://mowiawieki.pl/templates/site_pic/files/HistoriaBankowosciNaZiemiachPolskich_01.pdf [dostęp: 18.04.2017].
- MORAWSKI Wojciech: Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku, Warszawa: Wydawnictwo „Muza” 1998.
- SOSNOWSKA-ŁOZIŃSKA Magdalena: Geneza, powstanie i działalność Banku Polskiego w latach 1828-1885, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria Prawnicza* 53 (2009), s. 179-196.
- STOLARSKA Agnieszka: Bankowość centralna w Polsce. Lata 1828-1989, Lublin: Wydawnictwo Werset 2016.
- STROYNOWSKI Andrzej: Kształtowanie się stronnictwa republikańsko-kołłątajowskiego w Sejmie Czteroletnim w toku walki o reformę królewskiej, *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica* 3 (1981), s. 3-25.

IDEA BANKOWOŚCI CENTRALNEJ W OSTATNICH LATACH I RZECZYPOSPOLITEJ

Streszczenie

O potrzebie powołania w Rzeczypospolitej banku narodowego pisał w 1763 r. ks. Stanisław Kordecki w dziele *O skutecznym rad sposobie*. Konieczność zabezpieczenia emisji polskiego pieniądza przybrała na sile w wyniku kryzysu spowodowanego zalaniem krajowego rynku przez polskie monety fałszowane masowo w Prusach. Do dyskusji włączyli się merkantyliści, którzy dostrzegali możliwość utrzymania dobrego polskiego pieniądza w obiegu poprzez wykorzystanie martwych kapitałów w „leżących w skrzyniach depozytów”. Jednak tylko Sejm mógł powołać bank centralny. Pierwsze projekty ujrzały światło dzienne podczas obrad Sejmu Czteroletniego (1788-1792). Spośród nich na szczególną uwagę zwraca projekt znanego warszawskiego bankiera Jędrzeja Kapostasa, który w 1789 r. wydał dzieło *O banku narodowym w Polsce ustanowić się mającym*, w roku zaś następnym *Planta ułożenia projektu Banku Narodowego*. Pieniądze papierowe w Polsce pojawiły się w obiegu w czasie insurekcji kościuszkowskiej. W tym celu utworzono Dyрекcję Biletów Skarbowych, która emitowała tzw. asygnaty. Przetwały one do upadku powstania. Wraz z III rozbiorem Polski zanikła również dyskusja na temat utworzenia banku centralnego.

Słowa kluczowe: historia bankowości; bank centralny; Sejm Czteroletni; pieniądz papierowy; bankierzy

THE IDEA OF CENTRAL BANKING
IN RECENT YEARS OF THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH

S u m m a r y

On the need to establish a national bank in the Republic, in 1763, Fr. Stanislaw Konarski in his work *On Effective Radical Method*. The necessity of hedging the issue of Polish money has grown in strength as a result of the crisis caused by the flooding of the domestic market by Polish coins counterfeited in Prussia. The mercantilists joined the discussion, who saw the possibility of maintaining good Polish currency in circulation by using dead capital in “deposit boxes”. However, only the Sejm could appoint a central bank. The first projects saw daylight during the Four Year Sejm (1788-1792). Of particular note is the project of the well-known Warsaw banker Jędrzej Kapostas, who in 1789 published a work entitled *About the National Bank in Poland to establish itself*, in the following year *Planta's National Bank project*. Paper money in Poland appeared in circulation during the Kościuszko insurrection. For this purpose, the Taxi Ticketing Directorate was established. vouchers. They survived until the uprising collapsed. With the third partition of Poland, the discussion on the establishment of the central bank also disappeared.

Key words: history of banking; central bank; Four Year Sejm; paper money; bankers